

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗУМІННЯ ФУНКЦІЙ СУДОВОЇ ВЛАДИ

М. С. Булкат

кандидат юридичних наук, начальник управління юридичного забезпечення суду Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

Проведений аналіз наукових підходів щодо розуміння функцій судової влади свідчить, що усвідомлення їх поняття є чи не найменш дослідженим аспектом у сучасній вітчизняній доктрині права.

Так, наразі основну увагу зосереджено навколо вивчення питання принципів судової влади та понять, які стосуються організації її системи у конкретних державах. Можливо, ця тенденція пов'язана з тим, що новітні правові дослідження значною мірою обумовлені чинним національним законодавством, яким визначено питання функціонування системи судів. Наприклад, принципи територіальної, інстанційної організації судової системи тощо [див., наприклад, 6; 8; 14; 20]. Крім того, нині досить активно здійснюється дослідження принципів організації судової системи, закріплених у чинному законодавстві про судоустрій [див., наприклад, 13; 28].

Такий стан речей почасти призводить до ототожнення понять судової влади та системи судів у запропонованих розуміннях судової влади. Наприклад – «як специфічної гілки державної влади, що має виключну компетенцію щодо роз-

гляду юридично значущих справ і яка здійснюється незалежними та безсторонніми судами відповідно до нормативно-визначених принципів» [13].

З огляду на зазначений аспект, питання функцій судової влади залишається недослідженим, а наявні підходи до їх визначення містять подекуди різні розуміння змісту функцій судової влади, характеризуються певним ототожненням, почасти – підміною наукових понять. Існуючі підходи до розуміння функцій судової влади у працях вітчизняних науковців можна систематизувати у такі напрями, що пропонуються до розгляду.

Зокрема, урівняння функцій судової влади із поняттям однієї з них – судовою функцією («функцією вирішення юридично значущих справ, які мають юридичні наслідки», «здійснення правосуддя» та іншими інтерпретаціями) [див., наприклад, 17, с. 10; 23, с. 31], яка за своєю суттю є лише однією з функцій судової влади та реалізується у сучасних демократично-правових державах переважно судовою системою (як складовою у структурі судової влади).

Задля об'єктивності, слід відзначити, що позитивним здобутком такого підходу стало впровадження універсальних дефініцій таких понять, як «судова функція», «вирішення юридично значущих справ», у науковий обіг. Їх можна використовувати для наукової характеристики кожної держави: і тієї, яка орієнтована на ідеали справедливості та правосуддя, і тієї, яка реалізує судову функцію, відповідно до встановлених регуляторних норм іншої природи (через релігійні норми, звичаї тощо).

Разом з тим варто зауважити, що підхід ототожнення поняття функцій судової влади із поняттям однієї з її складових є «продовженням традиції» розуміння позитивного права у науці радянської держави, коли нормативній складовій відводилась провідна роль у доктрині права. Так, у найбільш авторитетних профільних енциклопедичних виданнях відповідного періоду, зокрема, в «Українській радянській енциклопедії» та інших, відсутні дефініції судової влади, натомість запропоновано такі визначення:

- суд – орган держави, який охороняє від різних посягань ін-

тереси пануючого класу шляхом здійснення правосуддя, застосування методів державного примусу до осіб, які порушують установлений правопорядок. Суд виникає разом з державою, але виокремлюється у самостійний орган із розвитком державного механізму і утворення спеціального державного апарату [29, с. 359];

- судова система – сукупність усіх судів СРСР (союзних і республіканських), які мають спільні завдання, організовані та функціонують відповідно до єдиних демократичних принципів, пов'язані між собою відносинами з приводу здійснення правосуддя.

Радянська судова система була «дволанковою». Кримінальна чи цивільна справа, розглянута судом першої інстанції, могла бути за скаргою або протестом внесена для перевірки законності і обґрунтованості вироку чи рішення у вищестоящий суд, який діяв як друга інстанція. Перевірки справ у порядку нагляду і поновлення справ за нововиявленими обставинами, як форми наглядової діяльності, були винятковими, тому вважати їх наступними судовими інстанціями не вважалося доцільним [29, с. 361];

- судова система – сукупність судів, заснована на єдиних принципах організації й діяльності, цілях і завданнях, які визначаються класовою суттю держави, де вони діють. Судова система невіддільна від суду, який в історії розвитку суспільства завжди був у центрі політичної боротьби як один із важелів зміцнення політичної влади пануючого класу;

- судове управління – в СРСР одна з галузей державної діяльності, що полягає у вирішенні питань адміністративно-організаційного, фінансового та господарського порядку щодо судів. Здійснювалось відповідно до закону Радами народних депутатів, Міністерством юстиції СРСР, міністерствами юстиції союзних і

автономних республік, відділами юстиції обласних (крайових) Рад народних депутатів. Органи судового управління були відмежовані від органів, що здійснюють правосуддя. Процесуальне керівництво судами належало вищестоящим судам. Нагляд за судовою діяльністю судів здійснювався Верховним Судом СРСР, а за судовим управлінням – Міністерством юстиції СРСР [26, с. 51].

Із наведених тлумачень зрозуміло, що у радянській державі судову владу не виокремлювали як складову державної влади, адже політично доцільним було визначено інший підхід до державного будівництва, який передбачав систему «галузей державної діяльності», зокрема, у судовій сфері: «необхідність охороняти від різних посягань інтереси пануючого класу шляхом здійснення правосуддя, застосування методів державного примусу до осіб, які порушують установлений правопорядок, органами спеціального державного апарату» та галузь «судового управління» (здійснювалось законодавчими та виконавчими органами). Такий стан речей відображав державно-правову дійсність відповідного періоду, був закріплений у законодавстві та підтриманий тодішньою науковою спільнотою.

З огляду на зазначену систему галузей державної діяльності, у науковий обіг було введено поняття «функції радянського суду», яке використовувалося протягом усього періоду. Так, професор Б. М. Бабій охарактеризував «радянське правосуддя як специфічну форму діяльності держави. Іменем Радянської держави цю функцію виконує суд» [3].

Разом з тим справедливим буде зауважити про наявність альтернативних підходів у радянській науці, вони полягали у визначенні інших (крім судової) функцій радянського суду [див., наприклад, 19] та функцій цивільного, кримінального права,

які, по суті, повинні були реалізовувати судові органи [див., наприклад, 27]. Однак природа держави відповідного періоду та її законодавче регулювання значною мірою опосередковували поступ наукової доктрини і до розвитку питання судової влади у юридичній науці радянської держави не дійшло.

При цьому видається доречним відмітити, що такий стан речей був досить прогнозованим. Так, у попередніх дослідженнях були запропоновані основи поняття державної влади як забезпечення регулювання у конкретному суспільстві, окресленому геополітичними межами, за допомогою сформованих державних механізмів відповідно до визначених у ньому конкретизованих, аутентичних правових цінностей та орієнтирів. Тобто суспільна легітимізація таких державної моделі та політичного режиму, як у радянській державі, по суті, не передбачала використання трискладової теорії державної влади (як демократично-правової теорії за своєю природою) у державобудуванні та формування судової влади у її державно-правовій практиці.

Варто зазначити, що формування кожної складової демократично-правової влади у трискладовій теорії державної влади характеризується її незалежністю та обґрунтованою необхідністю виконання відповідного приблизно однакового переліку її функцій, необхідних для підтримання балансу у суспільстві та державі із демократично-правовими цінностями. Тоді як для забезпечення реалізації судової функції достатньо існування лише певного державного механізму без ознак самостійної складової державної влади. Іншими словами, існування судової влади у демократично-правовій державі (на основі наукової теорії трискладової державної влади) обґрунтовано виконанням нею відповідної системи функцій, спрямованих на збалансування складових влади з метою

забезпечення реалізації демократичних цінностей. Науковці у цьому контексті пропонують розглядати функції та складові влади держави як спосіб дослідження її природи [24, с. 69].

Разом з тим у сучасних наукових дослідженнях донині популяризується використання підходу щодо виконання єдиної функції судовою владою, однак термін «судова функція» трансформовано у «здійснення правосуддя». Вочевидь, цей підхід є поєднанням радянської доктрини державних галузей (однієї – судової функції) із положеннями демократично-правової трискладової теорії державної влади (поняттям правосуддя). У цьому контексті слід розуміти, що використання дефініції однієї з функцій судової влади демократично-правової держави – «здійснення правосуддя», яка запозичена із наукової теорії демократії та трискладової теорії державної влади, слід здійснювати щодо характеристики демократично-правової держави, воно повинно відповідати її змістові і не може бути відокремлено від системи функцій судової влади демократично-правової держави.

Іншими словами, «здійснення правосуддя» передбачає певний рівень реалізації судової функції, її кореляцію із категоріями справедливості та правосуддя у суспільстві демократично-правової держави і, закономірно, потребує відмежування та самостійності владних структур, які її реалізують. Тобто судову функцію у державі можна реалізувати через сукупність відповідних органів, тоді як забезпечення аналогічної, але заснованої на демократично-правових цінностях, – «здійснення правосуддя», опосередковано існуванням судової влади у державі, системи її функцій.

Тож поєднання радянської доктрини щодо судової галузі державної діяльності, при цьому із застосуванням для її позначення понять демократичних теорій – «судова

влада», «здійснення правосуддя», видається симбіотом некорелятивних між собою підходів.

В цьому контексті, аналізуючи підхід щодо урівняння функцій судової влади із поняттям судової функції, справедливим буде відмітити, що у деяких новітніх наукових роботах із використанням такого підходу вже зазначається про «можливість» існування інших функцій судової влади [див., наприклад, 25, с. 17-19].

Однак базові теоретико-правові основи розуміння про те, що використання поняття судової влади (як елемента трискладової теорії державної влади) у конкретній державі передбачає відповідність демократично-правовим поняттям справедливості та правосуддя, на яких ґрунтується трискладова теорія державної влади, визначення відповідних цілей держави, формування корелятивних функцій держави та класифікація приблизно однакових функцій кожної із складових державної влади – потребують подальшого наукового опрацювання. Такий підхід забезпечить логічне обґрунтування моделі судової влади в конкретній демократично-правовій державі, її функцій, функцій механізмів, систем та органів у структурі судової влади держави, їх компетенції та законодавчо визначених повноважень.

Ще одним розумінням функцій судової влади у сучасних наукових дослідженнях є ототожнення їх поняття або змісту із законодавчо закріпленими повноваженнями органів держави у її структурі, які є предметом окремого наукового дослідження [див., наприклад, 7, с. 37; 16, с. 32; 23, с. 171].

Слід зауважити, що основоположними категоріями для функцій судової влади у конкретній державі є поняття функцій держави та природи державної влади, у кореляції з якими ця складова державної влади формується. Щодо функ-

цій держави науковці зазначають, що вони відрізняються від інших понять та одна від одної характером об'єкта, безпосередньої цілі, матеріально-технічних засобів, методів і, як наслідок, «продуктом» діяльності [2, с. 15]. Такі показники можна застосувати і для характеристики функцій судової влади, як поняття, що відповідає функціям конкретно визначеної держави.

У той же час, для розуміння співвідношення поняття функцій судової влади із законодавчо закріпленими повноваженнями конкретних органів держави у структурі судової влади слід використовувати загальні підходи для розмежування державних функцій та функцій і повноважень органів держави у структурі складових державної влади [див., наприклад, 1; 5; 12; 18].

За своєю природою функції державного органу сформовано державними механізмами, які, з одного боку, знаходяться у структурі кожної із складових державної влади, а з іншого боку, перебувають під впливом внутрішніх змінних політичних кон'юктур та мають значно спрощений порядок легітимізації (порівняно з функціями держави) – закріплюються спеціальним актом про правовий статус відповідного органу. Тоді як функції держави (як первинна категорія для визначення функцій судової влади, функцій органів судової влади та їх систем) за своєю суттю визначаються не лише волею законодавця, а й правовою природою держави; розумінням призначення цієї держави у суспільстві; її цілями; завданнями, поставленими суспільством перед державою та державною владою на конкретному етапі розвитку в межах кожної функції держави; станом та рівнем реалізації усіх зазначених явищ; різноманітними міждержавними процесами та глобальними потребами всього соціуму.

У свою чергу, функції державного органу забезпечують формування основної ознаки органу держави – наявності у нього компетенції, як владних правоспроможностей (сукупності прав і обов'язків) певного змісту та обсягу. Складовою компетенції державного органу є його повноваження.

Отже, поняття повноважень державного органу повинно «почерговано» корелюватись із його компетенцією, функціями державного органу, функціями судової влади, функціями держави.

Ще одним розумінням функцій судової влади у сучасних наукових дослідженнях є їх певне ототожнення із поняттями цілей, завдань (задач) держави, функцій держави, функцій органу судової влади, повноваженнями органу судової влади [див., наприклад, 6; 8; 9; 21; 22; 30].

Так, розвиток теоретичних положень щодо органів судової влади конкретної держави визначеного періоду опосередкував різні розуміння їх функцій. Наприклад: «розуміння системи функцій, що виконуються органами судової влади, шляхом їхнього поділу на: 1) основну: здійснення правосуддя як єдина форма реалізації судової влади; 2) другорядні: нормотворча, представницька, управлінська, організаційна тощо, реалізація яких регулюється переважно нормами адміністративного права, і належать не до судової, а до виконавчої влади» [6, с. 5]. Однак запропоновані системи стосуються не функцій судової влади, а функцій її органів. Безумовно, це різні поняття.

Основою для розуміння співвідношення цих категорій є характеристика їх відносної постійності. Донині продовжується наукова полеміка навколо черговості змін цілей, функцій держави, функцій окремих складових державної влади (зокрема, судової), функцій органу судової влади тощо.

Деякі науковці зазначають, що з переходом на новий етап розвитку держави відбувається повна або часткова заміна її функцій, «відмирання» застарілої системи [10, с. 15]. При цьому може скластися уявлення, що функції держави, як основа функцій складових державної влади (зокрема, судової) – постійно змінюються. Тому необхідно розуміти, що поняття «перехід на новий етап розвитку держави» надзвичайно складне і потребує суспільної легітимізації усіх рівнів, тобто уявлення про «мінливість» функцій держави у цьому підході досить перебільшене.

Існує також підхід, згідно з яким у межах однієї й тієї ж функції держави та одного й того ж набору функцій державної влади можуть вирішуватись різні соціально-політичні завдання, тобто особливості функцій викликані потребами пануючого політичного класу в даний історичний період [2, с. 16]. Варіацією цього підходу є твердження про те, що перехідний період розвитку держави завжди характеризується зміною її цілей та завдань, проте зміст функцій держави (а отже, і функцій складових державної влади) зостає лише частковими змінами, їх суть при цьому залишається сталою [11, с. 32].

Вбачається, що основоположним елементом у розумінні співвідношення та взаємовпливу функцій держави та функцій складової державної влади (наприклад, судової влади) є інша категорія, а саме – природа конкретної держави та її державної влади. Якщо природа держави демократично-правова, із відповідними характеристиками державної влади в ній, – це забезпечує формування відповідних цілей та завдань, її функцій, орієнтування на демократично-правові цінності та ідеали (справедливості, правосуддя тощо), використання триєдиної теорії державної влади у державно-правовій практиці та

відповідну класифікацію функцій складових державної влади, зокрема, судової. Тобто первинним поняттям є природа держави та влади у ній, розуміння її призначення (мети) суспільством, а далі категорії мають формуватись за закономірністю «по спадаючій»: цілі держави; функції держави; функції складових державної влади; завдання, поставлені суспільством перед державою та державною владою в межах кожної функції на конкретному етапі розвитку; функції механізмів, систем та органів у структурі кожної складової державної влади (зокрема, судової); їх компетентність та законодавчо визначені повноваження.

Таким чином, визначено основні підходи щодо розуміння функцій судової влади у сучасній вітчизняній доктрині права – урівняння функцій судової влади із поняттям судової функції; ототожнення поняття або змісту функцій судової влади із законодавчо закріпленими повноваженнями органів держави у її структурі; ототожнення понять цілей, завдань, задач держави, функцій держави, функцій судової влади, функцій органу судової влади, повноважень органу судової влади. Обґрунтовано, що формування кожної складової влади у державно-правовій дійсності (під час використання триєдиної теорії державної влади) опосередковано необхідністю виконання відповідного приблизно однакового переліку її функцій, необхідних для підтримання балансу у суспільстві та державі із демократично-правовими цінностями. Тобто безпосередніми основами розуміння природи функцій судової влади у конкретно визначеній державі слід вважати функції цієї держави та державної влади в ній. Такий підхід забезпечить визначення поняття функцій судової влади, яке ґрунтуватиметься на комплексному розумінні їх змісту та призначенні в державно-правовому розвитку. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусенко О. М. До питання про зовнішні функції сучасної держави / Наукові записки НаУКМА, тематичний випуск «Юридичні науки», 2006. – С. 43-46.
2. Анцупов В. В. Экономическая функция государства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Анцупов. – Абакан, 2003. – 200 с.
3. Бабий Б. М. 600 вопросов и ответов по советскому законодательству, 1974 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.news/kniga-zakonodatelstvo-sovetskoe/600-voprosov-otvetov-sovetskomu.html>
4. Борко А. Л. Поняття державної влади як основи в розумінні судової влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pib/2011_5/PB-5/PB-5_4.pdf
5. Варич О. Г. Функції сучасної держави: проблеми визначення та класифікації / О. Г. Варич / Держава і право. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 30. – С. 77-84.
6. Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10; 12.00.07 / Національний університет «Одеська юридична академія». – О., 2013. – 32 с.
7. Глущенко С. В. Функції вищих спеціалізованих судів України: сутність і зміст / С. В. Глущенко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1 (13). – С. 37-51.
8. Городовенко В. В. Принципи судової влади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10 / Національний університет «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». – Х., 2012. – 40 с.
9. Ігонін Р. Функції судової влади / Р. Ігонін // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 2. – С. 167-169.
10. Калентьева Т. А. Правовые формы реализации экономической функции Российского государства в условиях перехода к рыночным отношениям : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. А. Калентьева. – Самара, 2000. – 235 с.
11. Купцова О. Б. Экономическая функция современного Российского государства : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. Б. Купцова. – Н. Новгород, 2002. – 211 с.
12. Майданик О. О. Функції держави та органу державної влади – поняття, ознаки, співвідношення / О. О. Майданик // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № №4-5 (90-91). – С. 67-73.
13. Мірінович У. А. Принципи (засади) організації судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві України про судоустрій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Львівський університет бізнесу та права. – Львів, 2012. – 219 с.
14. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10 / Національний університет «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». – Х., 2011. – 40 с.
15. Органи державної влади України / За ред. В. Ф. Погорілка : моногр. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. – 592 с.
16. Організація судових та правоохоронних органів : підруч. / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, П. М. Каркач та ін. ; за ред. І. Є. Марочкіна. – Х. : Право, 2014. – 448 с.
17. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / За ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – 184 с.
18. Погорілко В. Ф. Функції української держави та їх правові основи / В. Ф. Погорілко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 1 (27). – С. 9-17.
19. Предупреждение преступлений – важная функция советского суда / В. И. Ширвинский, Е. Г. Ковальчук, А. С. Шляпочников // Советское государство и право. – 1963. – № 1. – С. 124-129.
20. Прилуцький С. В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 36 с.

21. Руденко А. В., Захаров Д. О. Завдання адміністративного судочинства та їх практична реалізація / А. В. Руденко, Д. О. Захаров // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2013. – № 3. – С. 133-137.
22. Руденко А. В. Завдання адміністративного судочинства / А. В. Руденко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Х. : Право, 2007. – Вип. 14. – С. 141-147.
23. Сердюк В. В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади : моногр. – К. : Істина, 2007. – 232 с.
24. Сидоров А. І. Функції держави як важливий аспект та спосіб її дослідження / А. І. Сидоров // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 4. – С. 69-74.
25. Судова влада : моногр. / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін. ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Х. : Право, 2015. – 792 с.
26. Українська радянська енциклопедія. Гол. ред. М. П. Бажан. – Т. 11. – Книга 1. – Вид. друге. – К., 1984. – 608 с.
27. Чечина Н. А. Воспитательная функция советского гражданского процессуального права / Н. А. Чечина. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 112 с.
28. Шульгач Н. М. Принципи правосуддя, що забезпечують правовий статус судді в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Львівський університет бізнесу та права. – Л., 2012. – 203 с.
29. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А. Я. Сухарев ; ред. кол. : М. М. Богуславский, М. И. Козырь, Г. М. Миньковский и др. – М. : Сов. энциклопедия, 1984. – 415 с.
30. Tkachuk Oleh. Urgent tasks for judicial power in civil judicial proceedings of Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/suddja_vssu_oleg_tkachuk_nevidkladni_zavdannja_sudovoji_vladi_v_civilnomu_sudochinstvi_ukrajini.html

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗУМІННЯ ФУНКЦІЙ СУДОВОЇ ВЛАДИ

М. С. Булкат

У статті представлено результати наукового аналізу щодо основних підходів до розуміння функцій судової влади у сучасній вітчизняній доктрині права: урівняння функцій судової влади із поняттям судової функції; уподібнення поняття або змісту функцій судової влади із законодавчо закріпленими повноваженнями органів держави у її структурі; ототожнення функцій судової влади з поняттями цілей, завдань (задач) держави, функцій держави, функцій органу судової влади, повноважень органу судової влади.

Ключові слова: функції держави, державна влада, функції судової влади, трискладова теорія державної влади.

Стаття надійшла до редакції: 30.05.2016.